

tată și mai multă dacă n'ar fi fostă trădată. După elu politia Numanța se mai apără de ce anî contra Romanilor; în fine fu luată și arsă, érá locuitorii periră toți sub ruinele ei.

TIMPULU REVOLUTIONARU

I. STAREA REPUBLICEI LA INCEPUTULU ACESTUI TIMPU.

1. Intinderea republicei romane și relatiunile ei cu popoarele supuse. Pe la 130 a Chr. republica, finindă periodulă resbeleloră mari, posedă mai tôte țermurile și insulele mării Mediterane. In Europa posedă trei peninsule: grécă, italiană și spaniolă; în Asia, Syria și Asia Mică; în Africa, provincia Carthagena; Egyptulă și Nubia se aflaă sub influința și tutela Romei, Remănea încă de cucerită Galia Transalpină și Pontulă.

După inegalitatea drepturiloră cetățeniloră, tôte posesiunile romane se împărțiaă în doué părți: Italia și Provinciile.

Sub Italia se înțelegea tótă peninsula spre sudă de la riurile Macra și Rubicon, acăreia locuitori se bucură de nisce drepturi mai mari de cătă locuitorii provinciiloră afară din Italia. In privirea gradulă dependenței de Roma, tôte politiele Italiei se împărțiaă în trei clase.

1° Municipiele, a căroră locuitori se bucură de tôte drepturile de cetățenă romană politice și civile, și-și aveă guvernământulă loră propriu, compusă d'intr'o adunare, senatū și magistrați ca și la Roma.

2° Coloniile,¹ formate din aşezarea soldaţilor ro-
mani prin sate, în mijlocul popórelor pe cari voiaú ale
ţine în dependinţă de Roma, se bucuraú de acelaşi drep-
turi ca şi municipiile, cu deosebire numai că senatulú
se formá din decurioni.

3° Socii seú aliaţii poporului roman, acácora depen-
dinţă de Roma erá diferitá, potrivitú diferitelorú con-
diţiuni cu cari s'au aliatú cu Romanii. Ei aveaú legile
şi guvernáméntulú lorú propriú, ínse recunosceaú suve-
ranitatea poporului Romanú, plátiaú imposite şi dádeaú
contigentú de armatá Romei. Astú-feliú erau Latini.

Provinciile s'au formatú din popórele cucerite afará
de Italia. In fie care-provinciá guvernáméntulú mai
ínaltú se aflá în mânele unui magistratú care se trámi-
tea în fie-ce anú din Roma sub nume de *pretor*, érá
mai în urmă de *proconsul*, pe lúngá care mai erau şi
alţi ajutoári (cestori şi legaţi). Elú avea tóta puterea în
provinciá: pentru gerarea judecáţei cutriera în fie-care
anú provincia, şi în fie-care politie instituiá câte unú
tribunalú compusú din cetáţeni romanii. Tóte provin-
ciele erau supuse impositelorú, acárorú stringere se dá
la Roma în antreprisá publicanilorú (antreprenori, cea
mai mare parte d'ntre cálarí). Şi pretorií şi publica-
nií despoiaú provinciile: se duceaú în ele golaní şi se
ínturnaú cu averi imense. Guvernáméntulú inferiorú şi
legile din cea mai mare parte din provincií, erau ale

¹ Coloniile erú de mai multe felii: 1° coloniile *romane*
acárorú coloni erau cetáţeni romaní, şi aveaú dreptulú de votú, fórá
a lua parte la funcţiunile şi onorurile republicei; 2° coloniile *latine*
acárorú coloni aveaú dreptú de votú numai cândú li permitea ma-
gistratulú, şi nu puteá capata cetáţenia romaná péné nu ar fi
esercitatú óre-cari funcţiuni in vre o politie latiná; 3° coloniile
italice acárorú drepturi erau încá mai restránse; şi 4° coloniile
militare compuse din soldaţi veterani cárorá li se da páménturi
ca resplatá pentru serviciile lorú.

loru' proprii. Urmându' maxima *divide et impera*, Roma dădă diferite drepturi și scutiri diferitelor cetăți de prin provincii, pentru ca ele să nu se pôtă alia contra ei. Cu același scopu' fură întemeiate coloniile. Totu' ce eră mai bunu' și mai scumpu' prin provincii se luă și se aducea la Roma, spre a servi de înfrumusețare vilelor și palatelor luxose. Viața independintă încetă prin provincii.

2. Schimbarea produsa de cuceriri in viatia Romanilor. Cuceririle făcute de Romani în Grecia și în Orientu' avură o puternică influință asupra vieței lor spirituale și sociale. După supunera Greciei începură a strabate în Roma civilisațiunea, moravurile și deprinderile grece. Nu numai învățații, ci și ómenii de statú începură a învăța limba grécă, carea pe atunci eră limba universale, afară de diplomația. Mai mulți învățați și literați greci trăiaū la Roma; prisionierii greci ocupaū locurile de educatori și pedagogi în familiile cele mai bune și mai avute. Inse civilisațiunea grécă nu prii Romanilor: 1° pentru că ea începū a strebate în Roma în periodulū căderii și a stricării sciințelor și a artelor din Grecia, și prin direcțiunea sa negativă, surpă vechia religiositate romană, cu carea eră strinsū legată forța familiei și a statului; 2° pentru că ea nu se respândi în masa poporului, ci numai între cei mari, cari, ca deprinși cu o viață apăsătore militară, petrecută pe contă streină, luară din civilisațiunea grécă numai aceea ce li măguliă aceste pasiuni, lăsându' esența ei la o parte; 3° pentru că ea se trădă generațiunii tenere de cătră prisionierii greci, cari desprețuindū pe Romani cotropitorii lorū, însuflău acestei generațiunii o ură cătră totu' ce eră romanu', și-i învățău a-și bate jocu' de toate tradițiunile și datinele strămoșilor lorū bune seū rele fără osebite. In acéstă societate așa de rău crescută, mai veniră încă din Orientu': luxulū, moleșia și

principiele despotismului. Desprețulu muncel producătoare căpătă unū puternicū sprijinū în tesaurele ce se aduceau cu atâta ușurătate din Orientū.

Resultatele finale ale cuceririlorū în privirea vieței spirituale a poporului fură: 1° depravarea și egoismul rafinatū la clasele superiōre, cari despoeau provinciile și se înveseliaū cu comedia greacă și mimicile cinice; depravarea grosolană la clasa de josū afamată, carea eră gata a se vinde aceluia, care i-arū da pâne și lupte de gladiatori; 2° negarea credințelorū vechi, foră a pune în locu-li alte convicțiuni morale în clasele superiōre, și o adūncă superstițiune în vulgū. Nu se pōte dice că în acestū timpū de corupțiune lipsiaū cu totulū individele mari și nobile: ele erau multe și se vedeau cu atātū mai bine cu cātū masa poporului perdū puterea și curajulū romanū, cu cātū patriotismulū cădea și se înlocuia cu convicțiunea că acolo este patria, unde se trăiesce bine (ibi patria, ubi bene).

Compusulū politicū alū republicei romane, necăutândū la strălucirea victoriilorū și a cuceririlorū, presentă și elū după aceste cuceriri, unū aspectū nu mai puçinū tristū. Tōtă puterea și averea cădū în mânele câtorūva familii senatoriale, a cărori membri se distinsera în resbelele precedinte. Acesti optimați sēu nobili (așa începurā a se numi de atunci aristocrații romanī) priviaū tōte funcțiunile statului, provinciile, pământurile publice și comanda armatei ca o proprietate a lorū ereditariā în familiā, și respingeaū cu desprețū orī pe care noviciū (homo novus), care ar fi voitū să ocupe vr'unū locū în guvernământū. Cu cātū cresceau și se inavutiaū aceste puçine familii, cu atātū mai multū despărea clasa cetățenilorū simpli, cari salvaserā statulū din atâtea pericoli. Ei furā înlocuiți de clasa numerosă a proletarilorū, adecă a cetățenilorū cari nu numai nu posedau nici unū colțū de pământū, nu plătiaū imposite

și nu purtaă serviciul militară, dar nici sciaă unde să-și găsească pânea de tôte ăilele. La prefacerea proprietărilor mică în proletari, conlucără mai multe împrejurări:

1° Resbelulă care ucise în parte pe ómenii cu serviciu, érá în parte îi deprinsese cu viața vagabondă; deprinđându-se a trăi la resbelă cu furatulă, ei nu se mai gândiaă la ăia de mâne, își vindeaă pământurile chiar în timpă de pace și se duceaă la Roma pentru a pe-trece și a negoția cu voturile loră.

2° Căderea agriculturii și înlocuirea ei prin cultivarea viteloră cari aduceaă mai multă profită proprietărilor mari.

3° Scumpetea obiecteloră de necesitate, carea rezultă din abondința și nedreapta distribuire a metaleloră scumpe cęstigate prin resbelă. Acéstă împrejurare nevoi pe proprietarii mică a face dėtorii, și în urmă a-și vinde cu nimică pământurile loră optimațiloră, cari puneă mâna pe astă-feliu de pământuri și prin alte căi legale și nelegale.

4° Înlocuirea cu sclavi a muncei libere. Pêne la resbelele punice sclavi eraă puăini, érá din acelă timpă numărulă loră crescă considerabile: după supunerea Macedoniei Paulă Emiliu aduse în Roma 150,000 de sclavi, érá Scipion Emilianu, după destrugerea Cartaginei, vëndă 56,000. Privighierea asupra turmeloră și stringerea fenațeloră nu cereă o sciință deosebită, érá miserabila întreținere a sclavului, *instrumentum vocale*, cumă ilă numiaă Romani, érá multă mai mică de câtă plata ce ară fi trebuită să se dé unui omă liberă. De aceea proletarii nu găsiaă de lucru la proprietarii mari și se duceaă cu cărdulă la Roma pentru a cresce numărulă cerșitoriloră. Ei nu-și conservară de câtă numai ună dreptă: dreptulă de a vota în adunarea poporară, de care dreptă profitară mai ântăiă de tôte pentru a-și cere o bucată de pâne în lumea cucerită de părinți loră.

Astü-feliü de tristă și de nenaturală erá posițiunea societății și a omului în republica romană după cuceriri. Eraü ómení cari voiaü să ajute republica; dar ei nu convineau la mișloculü cum s'ó ajute, și de aci rezultară douë partide: partida conservátore, carea vedea rädęcina rëului în civilisațiunea gręcă și carea, prin urmare, se siliá a-i închide calea la Roma. În capulü acestei partide erá Caton, celü mai faimosü representante alü caracterului vechiü romanü, acelü Caton care cerea neconținü dërimarea Cartaginei. Tótá viața sa se munci pentru a întörce pe Romani la cele vechi: cerü a lungare profesorilorü greci de retorică și filosofię, puse unü întreitü tributü asupra obiectelorü de luxü, după ce le prețui de ęece ori mai multü de câtü erá volórea lorü și strigá neconținü în contra lui Scipion Africanulü, marele representante alü civilisațiunii moderne. Învețații greci furá alungați, obiectele de luxü supuse unorü imposite grele, și Scipion combătutü de Caton, muri într'unü esilü de bună voie, departe de Roma. Inse totulü fu în deșertü: erá cu neputința unui singurü omü a merge contra timpului, erá a ingrádi cu muri respândirea ideilorü și a civilisațiunii erá ridiculü. Caton lucrá cu neobosélá cândü luatü în risü cândü acusatü de numeroșii sei inimiçi; cinci-ęeci de acusațiuni susținü în vieța sa, și avea 83 de ani cândü fu nevoitü, pentru cea mai de pe urmă órá, a se justifica înaintea poporului. Inse tóte acestea furá în deșertü: limba, sciința și poesia gręcă intrară în modá din ce în ce mai multü; luxulü, corupțiunea și violința crescea la cei mari; numerulü miserilorü proletari se înmulțiá. Insuși Caton, care persecutá literatura gręcă, la bătrânețe începü a citi pe Demostene și pe Tucidide; glorificândü agricultura își împrumutá banii cu procente mari, și predicând simplicitatea și asprimea vieței consiliá la mórte-i pe fiulü seü să stringá bani.

Partida adoua, a progresistiloru, recunosea legitimitatea civilizatiunii moderne și, lepédându-se de tradițiunile vechi, voiá să vivifice putreda republică cu puteri noue, respândindú dreptulă de cetățenú romanú asupra tuturorú socilorú din Italia, din cari voiá a face unú poporú nou, și inproprietărindú proletarii. Familiele strelucite ale Scipionilorú, Leliilorú și Grachilorú, formaú sufletulă acestei partide. Cei dooi Scipioni: Africanulú și Asiaticulú, ca ómeni de statú educați grecesce și ca inimi ai reformelorú repeđi și radicale, voriră a remedia reulú cu încetulú; dar nu reușiră. Unulú care tindea la o reformă democratică, murí în esilú; celú-altú care tindea a stabili o monarchiă limitată, cu ajutoriulú socilorú italieni, întârđiá așa în câtú când elú se ivi cu planulú seú, nobila sa rudă Tiberiú Grachú, reușise a se rescula și a murí pentru cauza poporului; revoluțiunea începuse deja și Scipion Emilianú își află în ea o moarte enigmatică.

3. Fenomenele principale ale periodului revolutionaru. Resbelele esteriore fură puține în cursú de 100 de ani; ele staú pe planulú alú duoilea, și aú o însemnătate numai întru câtú formeză cariera conducătorilorú de partide cari se luptaú în întrulú republicei. Lupta se urméză pentru participarea la fructele cuceririlorú precedente, și în ea își găsiră ocaziune de resbunare și de libertate toți apesați de mai nainte, ba chiar și sclavii. Lupta se concentreză în jurulú următoarelorú persóne și localități: 1° frații Grachi se batú pentru poporú pe munții Palatinu și Aventinú; 2° lupta dintre Mariu și Sylla se întinde în tótă Italia; 3° lupta lui Iuliu Cesar cu Pompeiú; și 4° lupta lui Octavianú cu Antoniú, în carea participă tótă lumea istorică. Lupta se începe mai ánteiú și în trei rúnduri, de cátră cei mai apesați, adică de sclavi, după care urméză proletarii, socii și provincialii.

Monti 4 June 1902 . 7-11 a.m.

"Onciul"

II. TIBERIU SI CAIU GRACHI.

In jumatarea din urmă a secu. II, mai tôte pământurile plebeilor erau ocupate de optimați. Legea vechiă agrariă a lui Liciniu, prin carea se opriă ca unŭ cetățenŭ se posedă mai multŭ de 300 juguri din pământulŭ publicŭ, eră violată și uitată. Sclavii, încarcați de fere lucau pământulŭ, eră ómenii liberi cersitoriaŭ. Nu este îndolă că statulŭ avea dreptul a relua pământurile publice și a le da proletarilorŭ: înse proprietarii puteau să obiecteze că au trecutŭ seculŭ de cândŭ posedă aceste pământuri pustii și inutile nimului, și că au cheltuitŭ sume enorme pentru îmbunătățirea și clădirea diferitelorŭ edificii pe ele. Cestiunea se agită despre celŭ mai gingașŭ lucru, despre dreptul proprietății. Toți vedeau necesitatea de a înlătura reulŭ, înse nemine nu avea curajul a se lupta cu elŭ, cândŭ la 1.3, luară acestă cestiune frații optimați Tiberiu și Caiu Grachu. Compătimirea și amórea cătră suferinđi erau calități familiare la Grachi. Incă de micŭ remaseră fórá tată sub îngrijirea mamei-lorŭ Cornelia, fiica lui Scipion Africanulŭ, una din cele mai nobile și mai instruite dame din Roma. Cornelia se privă de tôte distrațiunile și se dede cu totulŭ educațiunii copiilorŭ sei cu cari se mândriă ca cu unŭ tesaurŭ neprețuitŭ, așteptându cu nerăbdare cândŭ Roma va vorbi despre ea ca despre mama Grachilorŭ. Spre nenorocirea ei, acestă dorință i-se împlini.

Tiberiu Grachu, june nobilŭ și educatŭ, care se destinsese în resbelula din Spania, înturnându-se la Roma și capetându funcțiunea de tribunŭ, se decisese a fi apărătorulŭ saracilorŭ. Spre acestŭ finitŭ, elŭ propuse din nou împărțirea pământurilor publice la poporŭ pe baza legii lui Liciniuŭ, cu condițiune că fie-care proprietarŭ

póte să opréscă pentru sine 500 de jugurī, și 250 pentru duoi fii ai seī ca proprietate deplină, érá rămășița să se împartă la poporū, despăgubindū pe proprietari pentru edificiele ce ar fi făcutū pe aceste pământuri. „Férelé selbatice, di-se Tiberiū propunéndū acéstă lege, își aū cuiburile lorū érá cetățénul romanū nu-și are pământulū nici pentru colibă, nici pentru morméntū.“ Propunerea lui Tiberiū fu primită și se numi o comisiune pentru evaluarea și împărțirea pământurilor. De la sine se înțelege că optimații cari trebuéau să întórne pământurile, se făcură focū contra Grachului. Ei cumpérară pe celū-altū tribunū pentru a împedeca primirea legii și, cândū ea fu primită, respândiră vorba că Tiberiū aspiră la autoritatea regală. In timpulū alegerilorū noilorū tribunī, optimații isbutiră a convinge senatulū că Tiberiū cere corona, și sub conducerea lui Scipion Nasica eșiră înarmați pe piață unde, după unū scurtū măcelū, uciseră pe Tiberiū d'împreună cu 300 de partisanī ai seī.

Dece anī legea propusă de Tiberiū nu fu aplicată, cândū in fine frate-seū celū mai micū, Caiū Grachu, se determină a o renoi și a resbuna mórtea fratelul seū. Necăutândū la rugămințele femeei și a mamei selee, elū merse cu bărbăție pe urmele lui Tiberiū. Reforma propusă de elū érá multū mai mare și mai îndrăsnéță; afară de împărțirea pământurilor elū propuse: 1° să se dé dreptulū de cetățénū romanū socilorū italieni, pentru a renoi prin ei populațiunea coruptă din Roma; 2° puterea judecătorească să se iea de la senatū, care participă cu guvernatoriī la despoerea provinciilorū, și să se dé cleei călarilorū. Duoi anī susținū cu energiă Caiu aceste și alte propunerī ale selee: inse senatulū, compusū din optimați, se decise in fine a recurge la estremitate: atrăgéndū poporul de la Caiū prin promisiuni măgulitoare, și reușindū a face pe partisanii seī să ucidă unū lictorū consulare, senatulū investī pe consulū

cu putere dictatorială și-lu imputernici a lucra cu forța. Unu resbelu civilu sbucni în Roma, în care muri Caiu Grachu cu 3000 de partisanii ai sei; corpulu seu fu aruncatu în Tiberu.

Mórtea Grachiloru întristâ aduncu pe Cornelia, care se retrase din Roma într'o mică politióră, Misena, unde-și petrecea timpul în conversațiunii cu grecii și romanii învêțați. În acestu cercu nará ea adese acțiunile párinteluí seu, dar mai multu o admiraú ascultătorii atunci cându fórá lacrimi și cu cea mai mare linișce, spunea întreprinderile și mórtea filorú sei. Mulți gândiaú că bătrânețele și loviturile sórtei aú petrificatu în ea simțul de mamá; dar: „Nesimțitorí, díce Plutarchu, sunt acei cari nu sciú că marinimia caracterului și buna educațiune ajutará Corneliéi în suportarea amărăciunii, și că nenorocirea de și lovește une orí virtutea, ínse n'o póte ínvinge nici-odată!“ După mórtea Corneliéi i-se rádicá o statuá cu inscripțiunea: „Cornelia, mama Grachilorú“, în care inscripțiune se cuprinde tótá istoria vieței și a nobilelorú ei dorinți.

III. MARIU SI SYLLA.

Legile propuse de Grachi se nimicirá cu mórtea lorú. Partida optimașilorú rămase ca mai nainte dómna republicei; poporulú primia gratis pêne în loculú páméntului promisú; socii italiani nu căpêtará dreptulú de cetățeniá romaná; judecata rămase ca mai nainte senatului, érá provinciile în voia proconsulilorú cari nu erau nici observați nici judecați. Astú-feliú de posițiune trebuia de necese să provóce rescóle și atentate de reforme; din nenorocire ínse, cu mórtea Grachilorú se finí șirulú încercárilorú nobile și maritimóse pentru îmbunătățirea stării poporului. Pentru a resolva acéstá cestiune se i-

vescu nisce omeni, cari numai cu numele sunt amicii poporului și ai republicei, era în realitate sunt numai nisce egoisti, cari întrebunțază poporul ca instrumentu pentru a-și ajunge scopurile egoistice. Astu-feliu sunt persoanele lui Mariu și Sylla, cari acum intră în luptă, celu anteiu susținutu de popor și soldați, celu alu duoilea de optimați.

1. Inaltierea lui Mariu. Mariu era fiulu unui simplu locuitoru din polițora Arpinum; elu intră în miliția, și fără nici o protecțiune ajunsese la cele antei ranguri militare. Mariu pe de o parte reamintia vechia bravura romană și învingea pretutindenea unde se bătea; era pe de altă parte, eșindu din sinulu plebei corupte de atunci, avea toate defectele grosolane ale acesteia și încă se fălia cu ele. Ura poporului cătră optimați o posedă și elu pe deplin. Era omu onestu, și cu toate că se înavuți prin prădi din expedițiuni, înse nu prădă nici odată statulu precum făceaū mai toți contimpuranii sei. Nu avea educațiune și nici o doria, nu pentru că ar fi preferitu anticitatea ca Caton, ci pentru că uria științele și artele despre cari ca soldatu n'avea nici o idee. Elu vorbea limba grecă, pentru că fără cunoscința acestei limbe nu putea cineva se între în cerculu societății înalte, înse o vorbea rău și n'o putea suferi. Era nerăbdatoriu, aspru, misantropu și superstițiosu ca și plebeulu. Acesta este Mariu care fu chematu se resbune poporul de optimați, și care-și făcū cariera în doue resbele: în celu cu Iugurtha, regele Numidiei, și în celu cu Cimbrii și Teutonii,

În resbelulu cu Iugurtha (111 a. Chr.) se dădura pre pe facia părțile slabe a le optimaților, cari nu se rușinaū a da pe banī onorea și interesele republicei. Ecă cum au fostu lucrurile: Iugurtha, unu fiu naturalu a lui Massinisa regele Numidiei și aliatulu Romanilor, ucise, unulu după altulu, pe duoi veri ai sei și ocupă

tronul. Ună ală treilea ereditară legitimă se plânse senatului roman; înse Iugurtha cumpără cu bani pe toți magistrații trimiși de senat spre cercetare la fața locului, și se justifică pînă cîndu fu chemat la Roma spre a-și da sémă, și chiar acolo ucise pe rivalul său. Atunci poporul roman rușinându-se de purtarea scandalosă a senatului și a optimaților, ceru a se declara rebelu lui Iugurtha. Senatul ordonă lui Iugurtha se părăsască Roma, de unde el și eși zicîndu: „Acésta-i o cetate de vînzare, și care va perî îndată ce-și va afla cumpărătorulu“: și în adevăr că nu se înșelase, căci în acestu rebelu elu cumpără nu numai pe comandantii optimați, trimiși în contra lui, dar și armate întregi, așa în câtu bătú cu cea mai mare ușurătate pe Romani timpú de mai multí ani. Poporul înțelese în fine cauza nenorocirilor sêle și, ne căutîndu la caracterulu întregu alú aristocratulu Metellu, care nu de multú să trãmisese în Africa, dădu comanda armatei africane iubitulu seú Caiu Mariu. Acesta de și dătoría cariera sa lui Metelú totuși îlú ponegrî înaintea poporulu la Roma, cãpêtã, consulatulu și se duse apoi în Africa. Mariu strimtor astú-feliú pe Iugurtha în câtu îlú constrânse a fugi din statulu seú; dar fiindú trãdatú Romanilorú de so-cru-seú, înfrumusețiã în urmă triumfulu lui Mariu și murî de fóme la Roma.

Pe cîndú Mariu triumfã în Africa, republica erã amenințată chiar în Italia de invasiunea Cimbrilorú și a Teutonilorú, nisce semiținții germane despre cari Romanii nici auziserã pînă atunci. În scurtú timpú nimicirã șese armate romane și produsera o așa teróre în Roma, în câtu nemine nu voiã se fie consulú și comandante alú armatelorú. În acéstã pozițiune criticã poporul rechie-mã pe Mariu din Africa, care numindu-se consulú patru ani în șirú, ceea-ce nu se făcuse cu nemine pînă atunci, disciplinã armata, și prin doue victorie decisive

împrăștiata ordele barbare ale Cimbrilor și Teutonilor (110). Mariu căpeta titlul de salvator al Romei - se făcu un triumf și, în contra voinței optimaților, fu numit consul pentru a șesea oră. Inse acum el nu mai eră consul la resbelu unde nu-și avea rivali, ci consul în timp de pace, și aci se arăta toată ne-capacitatea guvernamentală a lui Mariu. Elu își asociă lepădăturile tuturor partidelor, cari incapabili de a învinge pe adversarii lor prin argumente în adunarea poporară, îi gâtuiau pe strade diua-mare. Prin aceste persone voiă Mariu se reinvie cestiunile sulate de Grachi. Elu nu numai că nu reuși, dar începă a-și pierde și popularitatea, de aceea fu nevoit a se depărta pe un timp din Roma în provinciile din Asia, dicându; „Romani me privescu ca pe o sabia care ruginesce în timp de pace.“ Impregiurările formară și optimaților un șefu, eră lui Mariu un rivalu, în persona lui Sylla.

2. Inaltierea lui Sylla. Corneliu Sylla se trăgea din vechia familiă patriciană a Cornelilor, și aparținea la clasa omenilor de modă: cunoscea literaturile grecă și romană, și înțelegea cu profunditate cerințele timpului se. Iubiă distracțiunile, inse mai multu iubiă gloria și puterea; cându nu avea de lucră petrecea; inse nici odată petrecerile nu l'au abătutu de la lucru. Eră elocinte și scia a-și ascunde planurile: în ambițiune mai că întrecea pe Mariu, pe care îl lăsă forte departe în urmă în privirea omului de stat. Pentru prima oră Sylla se făcu cunoscutu la etatea de 30 de ani, în resbelu cu Iugurtha, unde serviă ca cestor a lui Mariu. Aci prin buna purtare, activitate și curajă își căpeta în curându amorea soldaților și chiar a bătrânului Mariu. In resbelele cu Cimbrii și Teutonii arăta erăși un mare curajă: aci pentru prima oră se certă cu Mariu. In timpul consulatului al șeselea al lui Mariu, Sylla se des-

tinse încă și mai mult prin nise aranjări prudente în Asia; érá definitiv se înălță în *resbelul sociale* (90—88). Socii italieni vedându că nu mai pot capeta dreptul de cetățeni romani, se determinară a se separa de Roma și a forma o republică deosebită cu capitala Corfinium. După o luptă crâncenă de două ani, senatul fu nevoit a ceda și dădu dreptul de cetățenie mai tuturor socilor italieni. In așa chipă, adică prin arme, ideea lui Caiu Grach se împlini și republica romană deveni italiană.

3. Rivalitatea între Mariu și Sylla. Resbelul cu Mitridate regele Pontului. Gloria ce căpetase Sylla în resbelul sociale îl înălță și-l făcu capul altă optimaților, precum Mariu érá alu poporului. Ca ambițioși și reprezentanți ai două partide, ei nu putură a-și ascunde multu timpă ura reciprocă: se cerea numai unu pretestu pentru ca lupta să devină făcișă între ei, care pretestu se și ivi în resbelul cu Mitridate regele Pontului. Curajosul Mitridate, urindă singur pe Romani și profitându de ura generală a provinciilor în contrăli, își făcu planul a cuprinde tótă Asia Anterióră. In scurtu timpă elă își supuse tóte țerile vecine cari recunoscea protectoratul senatului romanu, atrase în parte-i pe Grecii din Asia Mică, ordonă a estermina pe toți Romani de acolo, și trâmise o puternică armată în agiutorul Greciei care se resculase contra Romei. Senatul Romanu numi de comandante în contră-i pe Sylla, înse bătrânul Mariu ațiatu de invidiă resculă poporul și prin agiutorul acestuia, îi smulse comanda. Sylla ne void a ceda rivalului seă fugi în lagărul care nu érá departe de Roma, înduplecă pe soldați a-lu urma și, necăutându la puternica opozițiune a partidei lui Mariu, întră în Roma, declară pe Mariu, care fugise, pe fiul și pe partisanii seă cei mai de căpiteniă, de inimi ai patrii, puse chiar prețu pe capitele loră, crescă puterea senatului și, li-

niștindü urbea, se duse în Orientü contra lui Mitridate. Mariu ajunse cu mari pericole în Africa și aci, în țera unde-și făcuse cariera, retăci mai multü timpü föră asilü și föră mâncare, ascundëndu-se de urele trădătorilorü. Pe cându rătăcia astü felü prin locuri pe unde a fostü öre cândü Cartaginea, îlü află unü trämisü din partea guvernatorului provinciei, și-l ordonă a părăsi Africa. Mariü li respunse prin următoarele cuvinte memorabile: „Du-te și spune mai marelü tēu că ai vedütü pe Mariü pe ruinele Cartaginei.“

Inse pozițiunea tristă a lui Mariü nu dură multü: pe cândü Sylla combătea cu succesü contra lui Mitridate, la Roma sbucni o nouă revoluțiune, produsă de partisanulü lui Mariü, Cinna, care făcëndu-și o armată din poporulü Italiei, chiamă pe Mariü din Africa și merse asupra Romei. E greü a descrie terorele ce urmară triumfulü lui Mariü și a demagogului Cinna: câteva mii din cetățenii cei mai nobili și partisanii ai lui Sylla fură uciși érá casele lor pradate. Inse și triumfulü lui Mariü nu ținu multü: elü muri curëndü, după ce fu proclamatü de consulü pentru a șeptea órá, și lăsă Roma sub domirea partizanilor sei.

Intre acestea Sylla triumfă contra lui Mitridate în Grecia și în Asia: doué victorii strelucite nevoiră pe Mitridate a inchia o pace förte favorabilé Romanilorü, după carea Sylla se decise a veni la Roma se curme disordinile. Cu o armată de 40,000, elü bätü pe inimicii sei, intră în Roma, restatornici ordinea și apoi își resbună: câte-va mii de cetățeni fură proscriși, toți partisanii lui Mariü esterminați, osemintele lui Mariü fură desgropate și aruncate spre mâncarea férelorü selbatice, statuele rădicate în onórea lui fură nimicite, averea și pământurile cetățenilorü celorü mai avuți fură confiscate și date soldațilorü lui Sylla. Aceste jacuri și ucideri se făcură în tötă Italia. Crescëndü apoi, prin legile date

de elu, autoritatea senatului și a aristocrațiilor, și îngiosind, în persoana tribunilor, autoritatea vulgului, Sylla se declară dictator permanent pe viață. Cu toate acestea, puternicul dictator nu domni mult timp. După doi ani renunță la putere și se duse la o proprietate a sa unde și muri după un an, din cauza unei vieți pline de abuzuri (79 a. Chr.). În epitaful ce și făcu își spuse singur istoria: „Nemine n'au făcutu mai mult bine amicilor, nici mai mare rău inamicilor de cât mine.“

Rivalitatea dintre Mariu și Sylla privă Roma de 150 de mii de cetățeni, afară de senatori și funcționari. Toate provinciile fură devastate și o ruptură eră gata să sbucnescă între italieni și provinciali.

IV. POMPEIU SI IULIU CESAR.

Mariu și Sylla demonstrară ce pote face un comandant ambițios și îndrășnet, rădemându-se pe soldații dedați lui. În epoca ce urmază nu convicțiunile politice, nici interesele sciutelor partide turburară republica, pentru că aceste periseră, ci interesele personale. Vulgulu devenise ca o păpușă în mâna celor avuți, și se ucidea pentru ei pe ulițe și pe piețe. Legiunile formate de Mariu din toate lepădăturile cari mai nainte n'aveau dreptulu a intra în ele, erau încă și mai demoralisate de cătră Sylla. Soldații se deprinseră cu luxulu, se desvêțaseră de patriă, și se deprinseră a urma pe fiecare comandant care plătiă mai bine pro și contra patriei. Fiind-că nu se ocupa cu agricultura și nu aveau o locuință stabilă, soldații erau partea cea mai periculoasă din popor în timpul de pace. Trebuiă numai ca ambițiosulu care avea creditu la ei să li dé semnalulu și ei cu cârdulu se arêtau pe piețe și în adunări, un-

de-și dădău votul pentru patronul lor, érá la casă să și băteau.

Astü-feliü érá starea republicei romane cândü loculü lui Mariü și a lui Sylla îlü ocupá unü șirü de ómeni teneri și ambițioși cari aspiraü la putere. Mai ántéiü se arétá Cneiü Pompeiü, în urmă Iuliü Cesar: cei-álți jócă unü rolü secundarü. La începutü rivalii și-împartü puterea de bună-voiá, érá în urmă întrá în luptá, din care iese triumfătorü Iuliü Cesar ca mai capabile.

1. Inaltierea lui Pompeiu (*resbelele cu Sertoriü, gladiatorü, pirañü și Mitridate*). Cneiü Pompeiü, su-pranumitü celü Mare, érá de origine nobilé și posedá talente militare și o activitate destulü de însemnatá; dar mai multü de câtá tóte, posedá o ambiñiune și o încredere în sine fórte mare. Victoriile ce le-a purtatü detorescü pre câtü talentelor séle, pre atâtü și unui norocü foarte rarü. Ca omü de statü érá inferiorü multora din contimpuraní. Elü fu scosü pe scená de Sylla, pe care-lü ajutá în lupta cu Mariü, de și chiar Sylla se temea de ambiñiunea sa născéndá. Spre onórea lui Pompeiü se póte zice cá, elü nu s'a pátatü în proscripñiunile lui Sylla, cândü putea să fure ori cine voiá. După mórtea lui Sylla, elü apérá legile séle cari cresceau autoritatea senatului, érá senatulü dreptü recompensá îlü numi comandante în tóte resbelele urmátóre, cari crescurá din ce în ce mai multü poziñiunea lui Pompeiü.

Primulü resbelü fu cu Sertoriü, unü democratü esilatü de Sylla, care prin caracterulü seü celü afabilü, prin prudinñá și onestitate își cápétá amórea popórelorü din Spania și Lusitania, și formá în acéstá țérá o puternicá republicá. Imprejurulü seü se strinserá toți partizanii lui Mariü cari fugiserá de proscripñiunile lui Sylla. Aceștia se luptará multü timpü și cu succesü contra diferitelorü armate ce se trámiteau în contrá-li de optimañi, pêne cândü în fine Sertoriü fu ucisü de unulü

din ai sei Perpena, și atunci norocosul Pompeiu putu să bată pe partizanii lui Mariu și să nimicască republica spaniolă. Finitul cu succes al acestui resbelu venise foarte a-propo, pentru că Roma era amenințată de un altu pericolu de care mai fusese amenințată, adică de *rescôla sclaviloru gladiatoru*.

Numerulu sclaviloru crescuse la Romanu mai cu sémă din timpul primulu resbelu punicu, și luara cu totul munca din mânele lucrătoriloru liberi. Ei se înmulțiră prin prizonierii de resbelu, prin dătorii, nascere și cumpărături. Comerțulu cu sclavii era foarte întinsu. Insula Delos era depositulu acestei mărfi carea se aducea din Orientu, Grecia, Galia, Germania și Tracia.¹ Fie-care

¹ In insula Delos se vindeau în fie-care din mii de acesti nenorocii. Prețulu varia după naționalitatea și calitatea loru: desfronții Phrygieni și graciósele Nelesine se plătiau pene la doué mii cincii sute de franci, pe cându o fată din Galia, Africa sêu Thracia se putea cumpăra pentru pucină sare sêu vinu.

Sclavii scoși de vânzare erau espuși în o baracă mare cu mai multe despărțituri asemenea unorú cusce, goi, cu mânele legate și avându pe frunte o inscripțiune care arăta calitatea loru. Celorú mai nesubordonați li se lega și picióarele. Cumperătorulu observă, esamină puterea și înteligența sclavulu și tocmiă prețulu. Mai târziu se stabili o tarifă care regula prețarile după etate și profesiune. Persóne însemnate se ocupaú cu cultivarea sclaviloru pentru speculă. Caton îi cumpăra slabi și ignoranți pentru ai vinde robusti și instruiți. Îmbătrânind sêu fiindu loviți de o boală incurabilă, ei erau duși în insula lui Esculapu, pe Tiber, și lasați se móră fórá agitoru. Câte o dată unii capataú emancipare, înse prin aceasta nu erau mai puțin utili stăpânulu loru care-i avea în totulú devotați intereselorú și capricielor lui.

Aceste ființi desprețuite formaú la Romanu totalitatea clasei active. Sicilia mai cu samă era plină de sclavi, unde avaiii proprietari, însemnându cu unu feru ferbinte, îi duseseră la muncă. Cruđimele și bərbăriele cu care erau trãtați îi făcúra a se revolta sub conducerea unui sclavu Kunu ce se pretindea a fi profetu. Patru generali fură bătuți de acesti sclavi, și rescôla amenință Italia când senatulú trãmise unu consulú în contra acestorú ómeni pe cari la începutu îi desprețuia. În fine strãmtorați din tóte păr-

tără se distingea prin o calitate particulară în acestu tristă comerț: una dá cei mai buni bucătari, alta păstori, a treia educatori de copii, & Germania, Galia și Tracia se distingeau prin oamenii lor tari și bine făcuți, cari la Roma, sub nume de gladiatori, se scoteau prin circuri spre a se bate cu fiarele selbatice. În Italia și Sicilia erau o mulțime de fabrice pline cu sclavi, în care ei se înmulțiau și se dresau. La Romani, ca și la cele alte popore ale anticității, ideea despre sclavi era cea mai înjositoare și purtarea cu ei cea mai neumană. Sclavul era considerat ca o vită muncitoare, nu i se dá repaus de câtu zece zile pe an, n'avea nici dreptul de proprietate, nici drepturi de familie. Bătaia, crucificarea și turtirea între doue petre de mără erau pedepsele ordinare ale sclavilor. Nu arare-or, pentru distracțiunea stăpânilor, se dádea ei de vii spre măncarea murenilor. „Căți sclavi, atâția inimiți!“ diceau Romani, și în adevăr că purtarea neomenosă făcu pe acești nenorociți se profite de toate ocaziunile pentru a se rescula. Mai cu sémă fură cumplite rescólele sclavilor din Sicilia înainte de Grachi și înainte de lupta d'între Mariu și Sylla (135). Cu greú îi supuseră Romani și cumplitu îi pedepsiră; înse acesta nu înspăimântă pe sclavi cari se resculară într'unu modu mai cumplitu înainte de finirea resbelului cu Sertoriu: acesta fu rescóla gladiatorilor.

Sórta gladiatorilor era cea mai nenorocită: ei se recrutau din poporele cele mai puternice și mai libere, se deprindeau a vërta sânge și în urmă se dádeaú morții pentru a distrae poporul. De aci se vede că ei erau

șile, și perđendú cetățile în cari se fortificară sclavii sub căđură tácticei romane, și revolta fu înecatá în sângele a unu milion de acești nenorociți, din cari o mare parte fură aruncați fereilor din circ pentru distracția poporului.

(Nota editorului).

sclavii cei mai periculoși. Rescoala loră fu astă-feliu; 200 de gladiatorii, proprietate a unui comerciant de sclavi din Capua, scăpară din închisore și voiră a se duce acasă în Galia și Tracia, înse pe drumu întâlnindu-se cu alți sclavi și înmulțându-se pêne la 70.000, își schimbară planul. Alegându-și de comandante pe curagio-ulă Spartacū de origine din Tracia, ei bătură câte-va armate consulare și gândiaū acumū a merge contra Romei, pentru a-și resbuna contra împilătorilor loră. Pericolulă eră mare: în tótă Italia, ba chiar și prin provinci, sclavii se resculareră la voacea fraților loră de suferinți. Spre norocirea Romei, sclavii lucrăū fōră a se înțelege între sine, și prin acēsta dădură ocaziune lui Crasū de a-ī bate cu desevarșire. Spartacū se bătū ca unū leū și-și vëndū scumpū viēța. Cei ce aū scăpatū din bătăe voiaū se fugă din Italia, înse pe drumū îi întâlni Pompeiū, și parte îi ucise cu sabia, eră parte-ī spânțurā pe drumuri. După aceea scrise senatului: „Crassū a învinsū pe Spartacū, eră eū amū smulsū resbelulă cu rădăcină cu totū“, și veni la Roma ca unū învingătorū.¹

¹ Instructorii specialii învețiaū la Roma pe cetățeni a da și a primi mōrtea pentru a merita aplauzele poporului. Inse pentru astă-feliū de petrecere se preferiaū sclavii fiindū multū mai energici și mai viguroși. Eraū antreprenori, cari țineaū pentru speculă o mulțime de sclavi aleși și esersați pentru acēstă trebă. Acești nenorociți trebuiaū să depunā următorulă giurământū: „*Giurū a suferi mōrtea în focū, în lanțuri, sub lovituri și a me supune, cu corpulă și sufletulă tuturoră voiașeloră stăpānului meū, ca adevaratū gladiatorū*“

Celū ce voia a capata favōrea poporului seū a-ī mulțemi pentru o favōre capatată, nu putea reuși mai bine de că ū dândū unū spectacolū. Mergēndū la antr preoū închirā seū camperā unū numărū de parchi, și anuncia 1. pte de gladiatorii. La acestū anoncū poporulă saltā de bucurie și nitāndū tōte nevoele alergā cu mile la circū în ziua fixatā. Lupta incepea cu niște arme de lezanū destinate a arata ghibăcia luptătoriloră; înse majestatea po-

Restatornicind tribunii pe care-i desfințase Sylla, Pompeiū din amiculū senatului deveni amiculū poporului, și acesta îlū numi comandante și-i dădū putere dictatorială asupra țermurilor Mediteranei, pentru a stărpî pirații din Asia Mică, cari escitați fiindū de Mitridate captivaū tôte vasele romane și nu lăsaū pe nemine să aducă pâne și alte provisiuni la Roma. Pompeiū nimici în scurtū timpū câte-va mii de pirați și asicură, pentru multū timpū, marea Mediterană de piraterii. Ca remunerațiune pentru acésta, poporulū dădū lui Pompeiū comanda armatelorū trămise contra lui Mitridate care de a doua óră se înarmase contra Romanilorū. Mitridate fiindū bătutū de mai multe orī de Luculū, renumitulū gastronomū romanū, adunā noue armate, și, profitândū de împărecherea d'între legiōnele romane, amenință Roma. In fine poporulū romanū trămise în contră-i pe Pompeiū, care în scurtū timpū bătū tôte armatele lui Mitridate, îlū alungă din statulū seū și declară Pontulū, tótă Asia Mică și Syria (cu Palestina), de provinciă romană. Înse Mitridate nu se lăsă: elū înarmă contra Romei semințiile caucasiene, pe Germanii selbatici, și se gândiă a face o invasiune în însăși Italia, cândū se însciință că fiiulū seū Farnace își formase planulū de a-lū trada Romanilorū: bêtrânulū Mitridate luă atunci otravă, și fiindū că acésta nu lucră ordonă unui soldatū să-lū ucidă. Dreptū resplată Farnace primī de la Pompeiū regatulū de Bosphorū (Crimeea de astă-zī) (62).

Nici unū comandante nu făcū așa serviciū marī patriei ca Pompeiū: elū cutrieră Asia Anterióră ca cuce-ritoriū și o declară de provinciă romană, supuse pêne

porului roman nu se mulțemiă multū timpū cu aceste jocuri de copii, și comandă armele de ferū. Luptă atunci deveniă crâncină; unū luptătorū din păreche cădea scaldatū în sânge, și poporulū aplaudă cu entusiasmū la viderea lui.

(Nota editorului).

la 2,000 de politici, luă mai multă de 800 de vase și inavuți tesaurul cu ună venitū mai bine de 7,000,000 de galbeni.

Inse tocmai pe când Roma serbă victoriile lui Pompeiū, Sergiu Catilina, unū patriciū ruinatū prin dătorii, urđiá o conspirațiune: elū voiá în o sciută zi, a da focū Romei a ucide senatorii și consuli, a provoca unū rebelū generalū în tótă Italia, și în mijloculū acestei confusiuni, a-și întări autoritatea sa. In acéstă conspirațiune intrară toți tenerii ruinați din familiile cele mai însemnate, cari sperau a-și îndrepta starea prin prădi, a căroră esemplu ilū vezeră în timpulū lui Sylla. Din norocire acéstă conspirațiune fu descoperită de Ciceron, unulū din cei mai mari ómeni de statū și celū mai mare oratorū alū Romei. Defectele lui Ciceron, rezultatū a pozițiunii séle, nu-ii eclipsá intru nemicū meritele. Fiū alū unorū părinți neînsemnați, fōră talente militare și fōră gloria victoriilorū, acestū noviciū (homo novus) numai prin talentulū seū își făcū drumū la tóte funcțiunile cele mai însemnate din statū, atunci cândū acestea se căpetau numai de membrii familiilorū însemnate, seū de acei cari reputau victorii și capatau amórea soldațilorū. Elū fu câte o dată láudosū, inse totū deuna apėră legea contra violinței, și voiá a statornici în Roma principulū că „sabia se cedeze togei“. Devenindū consulū, elū descoperi conspirațiunea și prin discursurile séle fulgerátore constrânse pe Catilina a fugi din Roma, Compliciī lui Catilina fură pedepsiți, elū însuși cădū pe câmpulū de bătăie, érá Roma recunoscátore dădū lui Ciceron titlu de părinte alū patriei.

2. Înaltierea lui Iuliu Cesar. (*Primulu triumviratū*). Înturnându-se din orientū, Pompeiū serbă trei zile triumfulū victoriilorū séle, concediá soldați, și in urmă propuse senatului spre întărire dispozițiunile luate de elū în orientū, și cerū împărțire de pământū

pentru soldații sei. Inse inimicii lui Pompeiū: integrulă Caton celū Tĕnĕrŭ, care se temea ca nu cum-va Pompeiū se aspire la tirănie, și avutulū Crassŭ, care invidiă gloria lui Pompeiū, convinseră pe senatŭ a-i refuza cererea. Iritatŭ de acestŭ refuzŭ Pompeiū se decise a-și capata confirmarea cu forța. Roma eră amenințată cu scenele din timpulŭ lui Mariŭ și Sylla dacă nu se iviă pe scenă Iuliŭ Cesar.

Iuliŭ Cesar, unulŭ din persónele cele mai însemnate din lumea vechiă, eră îndăstratŭ de natură cu talente mari, pe cari le desvoltă prin o bună educațiune și deveni unŭ oratorŭ destinsŭ, unŭ omŭ de statŭ prudente, și unŭ bunŭ comandante. Înălțarea sa o dĕtoresce numai siesi. Fiindŭ rudă cu Mariŭ, de abia scăpă de persecuțiunile lui Sylla, care de atunci vedea în elŭ trei Marii. În adevĕrŭ ambițiunea eră pasiunea lui principală, inse elŭ sciŭ a-și ascunde planurile ambițioase sub masca unei vieți distrasă; pe de altă parte urmăriă tóte lucrările republicei și asceptă cu nerăbdare timpulŭ cândŭ trebuia se lucreze. Pentru a-și atrage amórea poporului își cheltui tótă averea, ba încă făcŭ și dĕtorii, dăndŭ mese și spectacole poporului cu scopŭ că, ajungĕndŭ aceea ce doriă, póte ușorŭ să-și îndrepte averea. Vedĕndŭ odinióră statua lui Alexandru celŭ mare, se opri înaintea ei și zise: „La etatea mea elŭ cucerise lumea, eră eu n'amŭ făcut încă nimicŭ! Cu altă ocașiune își esprimă mai bine caracterulŭ dĕcĕndŭ: „Mai bine voescŭ a fi celŭ întâiŭ în satŭ de câtŭ celŭ alŭ doilea în Roma!“ Acestŭ Iuliŭ Cesar veni la anulŭ 60, a. Chr. din Spania unde fusese cestorŭ, și din acelŭ timpŭ mai totŭ interesulŭ istoriei romane se grupează în jurulŭ sei.

Cândŭ Cesar veni la Roma, Pompeiŭ și Crassŭ jucă unŭ rolŭ fórte însemnatŭ, în câtŭ elŭ nu putŭ intra în luptă cu ei, ci li propuse o alianță, cunoscută sub nu-

mele de primulü triumviratü (60), pentru ca cu puteri comune se pötä resiste rivalilorü comunü. Toți-trei nu și cedaü în ambițiune: fie-care voiä se fiä celü äntëiü; înse în realitate celü äntëiü la începutü fü Pompeiü, în urmă avutulü Crassü; Cesar de și ocupä loculü din urmă, înse în curöndü fü celü äntëiü. Triumvirü împärtindu-și autoritatea primirä spre guvernare, cu aprobarea poporului: Pompeiü-Spania, Crassü-Syria, și Cesarü-Galia pe timpü de cincü anü cu autoritatea de consuli. Pompeiü înse nu se duse în Spania, ci remëindü în Roma luä direcțiunea tuturorü lucrärilorü. Crassü se duse în Syria, prädä templulü din Ierusalemü, și întreprinse o expedițiune contra Parthilorü, în carea și fu ucisü.¹ Cesar se purtä altü-feliü: pe cândü Pompeiü

¹ Parthia erä o țarä selbaticä și seracä, cuprindëndü parte câmpii secerö-e, parte munți. Locuit rii și gr solani și bravi furä supuși pe röndü imperiului medo-persü, lui A exandru și Seleucidilorü. nan. 255, Arsac, capulü unui tribü parthü, pentru a resbana o insultä, provocä o revoluțiune, scuturä jugulü Seleucidilorü, reünü triburile nomade și puse fundamentele puternicului imperü alü Parthilorü, care crescü succesivü și durä 466 de ani. Fiulü seü Tiridate iuc pü d nastia Arsacidilorü care numerä dou decü și noue de pri-ți, și se stinse cu celü äntëü dintre Sa anü Tiridate cuprinse Hyrcanis, érä Ariaban, Media; Mithridate i supuse pe Bactrieni, Persi, Elymeni și întinse cuceririle pëne la India. Astü-feliü Parthi formarä vastulü lorü imperü, și devenirä vecini cu Romanii la Euphratu. Mithridate ii aügëndü despre victoriile Romanilorü din Asia voi a face alianță cu dënsü, și trämise pentru äcësta un ambasadorü la Sylla care erä pretorü; alianța se făcü, iuse ambasadorulü întorcäntu-se acasä fu ucisü pentru că s'a flogositü a da mâna cu unü pretorü. Astü-feliü furä primele relațiuni ale Parthilorü cu Romanii.

Parthi erätü o națiune resbelnicä, curagösä și renumitä pentru abilitatea cu care träge: arculü din fugä exercitându-se de copii cu călăria, Parthi erätü cei mai vestiți călăci și anticități, Fie-care erä soldatü pënë la 50 de ani; în resbele nu întrebuintäü nici tobe, nici trompete, nici alte instrumente de asemenea naturä. Din causä seräcei pämentulü lorü Parthi trăiaü simplu,

căută la Roma amórea senatului și a optimaților, elú învățatú din practică, își formă prin victorii o armată dedată lui, cu carea erá sigurú de a-lú întrece. Și in adevérú că progresile lui Cesar in Galia fură strelucite: elú supuse tótá Galia, întreprinse o expedițiune in Bri-negligendú agricultura, comerțulú și cele alte profesii. Că-ã-toria erá permisă la ei între frate și soră, ba chiar între fiú și mamă, și țineau de cea mai mare feicire a avé o familie nume-rósă. Religionea lorú constá in unú cultú grosolanú adorandú pu-terele naturei. Ei credeau că celú mai fericitú dupá mórte erá acelu ce muriá in resbelú. Suveranulú lorú se numia regele re-gilorú, fratele sórelui și alú Inaei; Inse autoritatea lui erá măr-ginită prin o aristocrație militară. Consiliulú de statú compusú din acesti aristocrați putea chiar depune pe monarchú. Regele trebuia a fi alesú din familia Arsacidilorú, fórá ordínú de suc-cesiune stabilitú; de acolo o mulțime de pretendenți, lupte interne și mot ve pentru a se chema streinii in afacerile lorú

Imperiulú Parthilorú erá in culmea gloriei cândú se loví cu Romanii. Avarulú și bogatulú Crassú mergendú in Syria fură dece mii de talanți din templulú Ierusalemulú, despoi templulú deitei asiriene Artargate unde puse de cântări sub ochii sei aurulú ce gási acolo, și pentru a se imbogăti mai multú, calculá ca uú scrupulosú financiarú veniturile și obiectele asupra cărora se mai pu-tea pune taxe. Atácândú pe Parthi, acesteia surprinși prin ase-minea invaziune neașteptată se retraseră la începutú, Inse îndată incepură a se prepara de luptă. Orode, care atunci împărăția peste Parth voi înainte de începerea luptei a cunóace motivele, Inse Crassú respinse orí și ce Inselegere. Regele Armeniei ilú fasciuitá de pericolul cel-ú amenință și-lú îndemoá a nu Inainta in Meso-potamia, ci a se îndrepta spre munții Armeniei unde cãlărimea partá nu putea opera. Crassú neșinendú sémá de aceste, primi sfátulú lui Abgar, regele Edessei, care de și agiutase pe Pompeiú se decise a trada pe Crassú, și-lú conduse in câmpiele Carrhei, unde mersulú erá fórté greú. Aci legiónele se vedurá de odatá atacate de Parthi fêrá a puté opera: ságețele ploau din tóte păr-file, și mórtea ce dedeau erá așa de încetá și durerósă in cátu cei loviți căutaú a o grábí prin orí-ce miđlóce; Insuși Crassú fu ucisú. Dece mii de legionari cari remaseră vii din acéstá bătălie, furá luați prisionieri; și in urmá ni-tándú patria lorú se puserá in serviciulú Parthilorú.

(Nota editorului).

tania, bătù pe Germani cari erati sub conducerea regelui lorù Ariovistù, și din popórele supuse își făcù o armată formidabilă. In genere Cesar supuse 600 de politici, 30 de popóre, și in diferite lupte învinse trei milióne de soldați.

3. Lupta lui Cesar cu Pompeiu. Incurcăturile militare nu împedicară pe Cesar de a-și avé agenți secreți la Roma, cari se observe lucrările lui Pompeiù. Acesta din invidiă și témă făcù pe senatù a cere ca Cesar să părăsescă armata și se vie la Roma. Cesar refusă și fu in urmă declaratù de inimicù alù patriei.

Cesar acésta o și asceptá. Adunându-și armata și dicitendu-i „că sorțulù este aruncatù“, trecù Rubiconulù și merse contra Romei pentru a pedepsi pe inimicii sei. Pompeiù și senatulù fugiră in Grecia, érá Cesar rămase domnu Italiei și Spaniei, și trecù marea Adriatică pentru a urmări pe Pompeiù. Pe marea avù o furtună cumplită: „Nu te teme, duse elù cu încredere luntrașului, duci pe Cesar și fortuna sa“, și ajunse sănătosù in Grecia nordică, unde Pompeiù ilù asceptá cu o armată puternică. Ambii rivali se întâlniră lângă Pharsala: Pompeiù fù învinsù și fugi in Egyptù, unde fu ucisù din ordinulù regelui Ptolemeù. Ne cunoscendù mórtea inamicului seu, Cesar ilù urmări in Egyptù, aci regulá succesiunea regatului egipteanù, și numi de regină pe Cleopatra, sora lui Ptolemeù. Din Egyptù Cesar se duse in Asia contra lui Pharnace, regele Bosphorului care se resculase contra Romei. Acestù resbelù fù atâtù de scurtù in câtù raportulù lui Cesar despre elù se cuprindea numai in trei cuvinte: „veni, vidi, vici.“ In același timpù mai mulți republicanì, între cari și Caton, resculase Africa și Spania contra lui Cesar, inse toți fură bātuți. Caton se sinucise pentru a nu viețui mai multù de câtù libertatea pe carea elù o considerá ca perdutá.

4. Dictatura lui Iuliu Cezar. După nimicirea partidei lui Pompeiū (46 a. Chr.) tótă autoritatea trecū în mânele lui Cezar, și republica ființă numai cu numele; Cezar fu proclamatū dictatorū permanente, comandante supremū alū armatei (imperator), tribunū alū poporului și censorū; în onórea lui se înălțară statue, se făcură patru triumfuri, și victoriile lui se serbară patru-zeci de zile. Puterea lui Cezar fu nemărginită, și profitându de ea, elū se îngrijī despre binele comunū: organisă statulū, dādū legī bune, și îndreptă calindarulū (Julianū). Tóte-ī merseseră bine pēnē cândū manifestă dorința de a căpēta corona regalē. Atunci 60 de republicanī, dintre cari cei mai însemnați erau Casiu și Iuniū Brutū, amiculū lui Cezar, formară o conspirațiune contra dictatorului și se deciseră a-lū ucide în plină ședință a senatului. Cezar ne căutându la semnele triste și preinșiențările ce a avutū, se duse la senatū și de abia își ocupă loculū cândū conspiratorii ilū incongiurară cu pumnarele. D'ântēiū elū voiá a se apēra, înse vădēndū că și Brutū rădică asupra-ī pumnarulū și se: „Și tu Brutū“! și acoperindu-și capulū cu toga căđū sub loviturile a 23 de pumnare, la picioarele statuei rivalului seū Pompeiū (44 a Chr. Mart. 15).

9M. —
V. ANTONIU SI OCTAVIANU SEAU TIMPURILE CELE MAI DE PE URMA ALE REPUBLICEI.

După uciderea lui Cezar conjurații cu pumnarale pline de sânge alergău prin cetate, anunțindū căderea tiranului și triumfulū libertății: ei acceptău ca cetățenii să li ea partea, înse se înșălără. Romanii se aflău cu prinși de témă și nedumerire: senatulū se imprăscia de frică, érá poporulū respunse prin tăcere la strigătele

de bucuriã a uciđătorilorũ. Chiar conspiratorii nu sciať ce se facã. Atunci Marcũ Antoniu, colegulũ lui Cesar dupre consulatũ, cãutã sã profite de poziťiunea nedecisivã a lucrurilor spre a capata autoritatea. Pentru a-și atrage poporulũ elũ se declarã de resbunãtorũ a lui Cesar, și in adunarea poporului și a senatului citi testamentulũ lui Cesar, in care acesta vorbiť cu amóre despre uciđãtorii sei și lãsã poporului cea mai mare parte din averea sa. Cãndũ poporulũ fũ mișcatũ, Antoniu începũ a plãnge și desfãșurã in ochii poporului toga plinã de sãnge a lui Cesar. Atunci poporulũ se irita, cerũ a resbuna mórtea binefãcãtorului seu, se aruncã asupra caseilor uciđătorilorũ lui Cesar cari fugiserã, și le dërĩmã. Antoniu susťinutũ de poporũ constrĩnse pe senatũ alũ recunósce, d'ĩmpreunã cu colegulũ seu Lepidũ, comandante alũ armatelorũ trãmise contra uciđătorilorũ lui Cesar. Ast feliũ Antoniu deveni domnũ alũ republicei, ne cãutãndũ la combaterea lui Ciceron, care ca și Demosthene, scriã in acestũ timpũ filipice contra lui Anntoniũ. Inse tóte încercãrile lui Ciceron remaserã zadarnice: elũ fu datũ chiar de acela cu care voiã se scape republica, anume de Octavianũ. Acesta erã fiiulũ unui calariũ, nepotũ ĩnfluťũ și ereditarũ a numelui și averei lui Cesar, și primise o frumósã educaťiune in Grecia. Esteriorulũ seu erã fórte ne atrãgãtorũ: micũ la statũ, uscãťivũ, palidũ și fõrã elocinťã. Fricosũ in resbelũ, inse bunũ dispõsatorũ in planuri de batae; se temea de fulgerũ și tunetũ, dar erã ne ĩmpacatũ contra ómenilorũ cari i-aũ ĩnsuflãtũ vre o datã fricã. In acestã naturã slãbãnogã erã multũ curajũ civicũ, pe care-lũ dovedi cãndũ merse la Roma pentru a-și cãpãta ereditatea; era multã statornicie pe care o dovedi aspirãndũ la putere și ĩvingẽndũ tóte pedecele; erã multã dibãcie pentru a ĩncãnta și a ĩcela pe Antoniu și Ciceron; erã multã asprime și ĩjosire pentru

a trăda pe apărătorul său Ciceron și a pedepsi o mulțime de cetățeni; în fine el îl posedă ipocrisa cu carea ucise republica și deveni domnul ei.

Acestui Octavian îl veni din Grecia la Roma după moartea lui Cesar și dădu lucrurilor o altă turnură. Soldații lui Cesar îl primiră cu entuziasm; cu ajutorul lor el îl răpi autoritatea din mânele lui Antoniu și Lepidus se făcu consul, își supuse senatul și începă a guverna republica absolută ca și Cesar.

Remânea să se pedepsască republicanii, cari sub conducerea lui Brutus și a lui Căsius își formaseră o armată formidabilă în Macedonia. Pentru a-i nimici mai sigur, Octavian îl închiă cu rivalii săi de mai înainte, Antoniu și Lepidus o alianță, cunoscută sub numele de *al doilea triumvirat*. Celălalt lucru al triumvirilor fu estermnarea inamicilor lor din Roma: 300 de senatori și o mulțime de cetățeni fură esilați sau uciși, în numărul lor fu și faimosul Ciceron. După aceea Octavian și Antoniu merseră contra lui Brutus și a lui Căsius. Lângă Filippe în Macedonia, într-o luptă de două zile, triumvirii remaseră învingători, Căsius și Brutus se sinuciseră și cu moartea acestor doi oameni, numiți *cei mai de pe urmă Romani*, periră toate speranțele republicanilor.

După bătălia de la Filippe învingătorii își împărțiră statul. Octavian luă provinciile apusene, Antoniu pe cele orientale, era Lepidus Africa. Zece ani trăiră triumvirii în pace observându-se unul pe altul, înse se putea veda ușoră nestabilitatea unirii lor. Ambițiosul Octavian nu putea suferi rivali pe lângă sine: mai înainte îndepărtă de la lucrări pe Lepidus, și în urmă se decisă a se refuă cu Antoniu care, trăind mai înainte în Asia era în urmă la curtea reginei de Egipt Cleopatra, înjosă prin purtarea sa demnitătea republicei, dăruă provinciile romane fiilor Cleopatrei și în acest

chipă escită nemulțemirea Romanilor. De acea fu forțe ușor pentru Octaviană a-lă perde în ochii senatului și ai poporul. După propunerea sa, senatulă declară resbelă Cleopatrei; Antoniă se decise a o apăra. La anul 31 a. Chr. în bățalia navală de lângă *Actium*, Antoniă și Cleopatra fură batuți de cătră Octaviană și în desperare se sinuciseră, érá Octavianu prefăcendă Egyptulă în provincie Romană, se întórse la Roma. Aci senatulă compusă din optimați fără curajă, și poporulă care constă din o bandă de proletari flămânzi și golă, rocunoșură pe Octaviană ca domnă absolută.

PERIODUL III.

DE LA OCTAVIANU AUGUSTU PENE LA CADEREA IMPERIULUI ROMANU DE OCCIDENTU. 30 A. CHR. 476 P. CHR.

TIMPULU IMPERATORILORU

În periodulă ală treilea ală vieței romane, care fu periodulă celă mai de pe urmă ală vieței lumii veche, imperiulă romană și-avea de confini, confinielă lumii istorice: elă cuprindea tóte țerile de pe lângă mare Mediterană din tustrele continentele, de la colónele lui Hercule pêne la riulă Tigru, și de la Rhenă și Dunărea pêne în deșerturile Libyei. În anticitate pe aceste locuri erau popóre independente și active; acumă tótă viața liberă a popóreloră încetéză, și tótă isteria se mărghi-